

Så blev Hippokrates medicinens fader

II I början av vår tideräkning framhöll den romerske författaren Celsus att det var Hippokrates som en gång skilde medicinen från filosofin och gjorde den till en självständig vetenskap [1]. Ungefär samtidigt skrev en annan lärd romare, Plinius den äldre, att medicinens historia var försänkt i mörker ända fram till tiden för peloponnesiska kriget (431–404 f Kr) då Hippokrates bringade den i ljuset [2].

400 år efter sin levnad betraktades således Hippokrates (sannolikt 469–399 f Kr) som medicinens förgrundsgestalt. En tradition som kommit att bli en integrerad del av vår västerländska kulturella identitet var etablerad. Hur uppstod denna tradition? Vad fyllde, och vad fyller den för funktion?

Corpus Hippocraticum

För eftervärlden har Hippokrates' rykte främst kommit att förknippas med det sjuttiofem skriften – Corpus Hippocraticum – som tillskrivits honom. Men relationen mellan Hippokrates och dessa skrifter har alltid varit mer eller mindre problematisk. Redan under antiken blev enskilda verk föremål för en äkthetskritik; något som i vår tid tilltagit i styrka och nu omfattar samlingen i sin helhet.

En bidragande orsak är manuskriptläget: i allt väsentligt rör vi oss med medeltida avskrifter. Enstaka manuskript finns från antiken, men inget torde vara äldre än 2:a århundradet e Kr [3, 4]. Vi kan därför inte vara säkra på att de hippokratiska texter som vi läser motsvarar antikens.

Hippokrates' verk kan inte ha en enda författare

Ännu viktigare i sammanhanget är dock bristen på konsekvens och sammanhållen struktur i Corpus Hippocraticum. I samlingen kommer skilda, till och med konträra, uppfattningar till uttryck [5]. Så förmedlar den berömda »Eden« en stark kritik mot kirurgiska ingrepp, som kontrasterar mot andra skrifter. I »Om ålderdomlig medicin« pläderas för en radikal empirism, och de som vill ge medicinen en spekulativ grund kritiseras. Särskilt vänder sig författaren mot filosofen Empedokles, vars teori om de fyra grundelementen – eld, jord, luft och vatten – betydde så mycket för humoralpatologin. En annan skrift däremot, »Om människans natur«, vilar just på denna grund och är den enda skrift som utvecklar den klassiska humoralpatologin med dess betoning av den relativa balansen mellan kroppsaftarna galla, svart galla, blod och slem; uppfattat som kärnan i den hippokratiska medicinen. I andra texter möter vi diffusare varianter av humoralpatologi. »Om den heliga sjukdomen« lyfter fram hjärnan som säte för medvetandet på ett sätt som saknar motsvarighet i samlingen i övrigt. Exempelen på inkonsekvens kan mångfaldigas.

Allt detta tyder på att Corpus Hippocraticum inte speglar

SAMMANFATTAT

Hippokrates förknippas med ett 70-tal skrifter, vilka representerar olika och delvis motstridiga uppfattningar, varför de knappast kan ha en upphovsman. En grov skattning är att skrifterna tillkommit mellan 400 och 100 f Kr.

Oberoende källor vittnar om Hippokrates' historiska realitet och att han tidigt var en berömd läkare. Men ingen källa kan användas för att identifiera någon skrift som »äka hippokratisk«.

Idealiseringen av Hippokrates börjar i Alexandria som ett resultat av medicinska lärostrider. Det är också i Alexandria som Hippokrates successivt knyts till en skriftsamling.

Idealiseringen leder till en legendbildning kring Hippokrates.

Galenos slutför kanoniseringen av Hippokrates och lämnar en hippokratisk tradition i arv åt medeltiden och en kristen kultur.

Alltjämt spelar Hippokrates en roll.

en enda mans uppfattning, utan snarare en historisk process där skilda teorier kommit till uttryck. Därför knyter inte samlingen i sig Hippokrates till någon av dess skrifter eller bekräftar hans historiska realitet [6, 7].

Andra källor till stöd för den historiske Hippokrates

Nu finns det lyckligtvis fristående källor. Hippokrates var samtida med Platons vän och lärare Sokrates. Han nämns också i två av Platons dialoger.

I »Protagoras« jämföras han i betydelse och yrkesskicklighet med Fidias och Polykleites, två av antikens största skulptörer [8]. Vidare får vi veta att han gav undervisning mot betalning; en viktig information, därför att den vittnar om en social och historisk släktskap mellan Hippokrates och sofisterna – de filosofer som särskilt kommit att förknippas med den grekiska upplysningen under 400-talet f Kr. Det var vid den tidpunkten som hävdvunna myter och föreställningar ifrågasattes av filosofer och diktare. Sofisterna, som reste runt och gav undervisning mot betalning, spred det nya och radikala

Romersk byst som antas föreställa Hippokrates – efter grekiskt original från hellenistisk tid. Källa: Aggebo A. Hvorfor altid den Hippokrates? Aarhus: Universitetsforlaget, 1964.

sättet att tänka. Den hippokratiska medicinen är ett barn av denna upplysning.

I »Faidros« framhålls Hippokrates som metodologiskt förredöme i en diskussion om talekonst. På samma sätt som denne utgår från ett helhetsperspektiv när han analyserar enskildheter i kroppen, måste en talare utgå från ett helhetsperspektiv när han belyser enskilda frågor [9].

Aristoteles nämner Hippokrates en passant i en semantisk analys av begreppet storhet. Ett begrepp som när det gäller Hippokrates har sin tillämpning på hans läkargärning, inte på hans fysiska uppenbarelse [10].

Slutligen har vi ett papyrusmanuskript, sannolikt från 2:a århundradet e Kr, vanligtvis betecknat »Anonymus Londinensis« (bevaras i British Museum). Det är ett slags medicinskt kompendium, som bland annat innehåller ett referat av en betydligt äldre text, vilken antas gå tillbaka till Aristoteles' elev Menon. Det är här som Hippokrates nämns. Han skall ha lärt ut att sjukdomar uppstår på grund av gasbildningar när föda digererar [11].

Det saknas referensmaterial

Platons »Faidros« och »Anonymus Londinensis« har använts som referensmaterial för att försöka äkthetsbestämma åtminstone någon av skrifterna i Corpus Hippocraticum. Så har Wesley D Smith framhållit släktskapen mellan dessa texter och ett avsnitt i »Om dieten« [12]. Men detta är vanskligt. Platon berör Hippokrates på ett kortfattat och allmänt sätt utan att

ta fasta på någon specifik medicinsk teori. När det gäller »Anonymus Londinensis« är svårigheterna än större: här tillskrivs Hippokrates en uppfattning som inte återfinns i Corpus Hippocraticum [6, 7].

Därför gör inte dessa fristående källor det lättare att knyta Hippokrates till någon text. Ett förhållande som å andra sidan inte heller utesluter att han skulle kunna vara upphovsmannen till en eller flera av texterna i Corpus Hippocraticum.

Däremot ger dessa källor ett starkt stöd för hans historiska realitet. De ligger tidsmässigt nära honom och vittnar om att han tidigt nådde ryktbarhet som en stor läkare – dock inte som den förste i en succession. Tvärtom, såväl i Platons texter som i »Anonymus Londinensis« framstår Hippokrates som en av flera samtida läkare.

Alexandria

De tidigaste referenserna till en förment hippokratisk text går tillbaka till Alexandria. Staden grundades av Alexander den store 331 f Kr, ca 70 år efter Hippokrates' död. Tack vare ett kraftfullt engagemang från de första kungarna av härskardynastin Ptolemaios blev staden under ca 200 år antikens viktigaste lärodomscenter, vilket också innefattade medicinen. Stor betydelse som kunskapsbas fick dess bibliotek med den storslagna ambitionen att lagra all tillgänglig skriftlig kunskap.

Kos, Hippokrates' hemö, stod i nära politisk förbindelse med staden och var känd för sina läkare, varav många emigrerade till Alexandria [13]. Herofilos (330/320–260/250 f Kr), stadens främste läkare, är den förste kände som hänvisat till någon hippokratisk text. Som elev till den framstående läkaren Praxagoras från Kos var han sannolikt väl förtrogen med en hippokratisk tradition. Han räknas som en av antikens största medicinska vetenskapsmän och gjorde grundläggande anatomiska upptäckter om bland annat nervsystemet och cirkulationsorganen, som klart överglänser den närmast preanatomiska nivån i Corpus Hippocraticum. Han kunde därför kosta på sig en obunden hållning till äldre auktoriteter och skall också enligt vissa källor ha kritiserat resonemang i de hippokratiska skrifterna »Prognostikon« och »Aforismerna« [14].

Lärofejder ökade Hippokrates' ryktbarhet

Herofilos var den viktigaste representanten för det slags läkare som under antiken kallades för logikoi. Han menade att förståelsen av sjukdomar och deras terapi hade sin grund i insikter i sjukdomarnas orsaker, vilka i sin tur måste basera sig på kunskaper i anatomi [14]. Denna i och för sig sunda inställning kom att stelna till en rigid dogmatism hos hans efterföljare. Med tiden uppstod bittra lärofejder mellan dogmatiker – som efterföljarna till Herofilos kom att kallas – och empiriker. Framförallt de senare, vilka företrädde en naiv och ateoretisk empirism, sökte stöd i äldre auktoriteter, dvs äldre än Herofilos. Där fann de, enligt en teori som ovannämnde Wesley D Smith utvecklat, Hippokrates som en förgrundsgestalt [12]. På så sätt bidrog polariseringen till att namnet Hippokrates fick en allt starkare nimbus, och till slut kom även dogmatiker och företrädare för andra skolbildningar att åberopa honom [12, 1]. Han framstod som en arkaisk gestalt, höjd över all tillfällig kunskap, och kunde väl en ståndpunkt förankras i vad han hade lärt, borgade detta för dess sanningshalt. Trots den grekiska kulturens dynamiska kreativitet var nämligen antikens greker och romare vördnadsfulla inför det som var gammalt och traditionstyngt.

Biblioteket i Alexandria spelade en viktig roll

Biblioteket i Alexandria spelade en viktig roll. Här fanns äldre, sannolikt mestadels anonym, medicinsk litteratur samlad, som till följd av Hippokrates' växande rykte kom att tillskrivas honom. Det finns däremot inget stöd i antika källor för att

dessa skrifter skulle ha förts samlade från Kos till Alexandria. Nya verk tillfördes, vilka också angavs ha Hippokrates som upphovsman. Olika åsiktsriktningar kunde just på grund av bristen på konsekvens och sammanhållen struktur i skriftsamlingen stödja sig på den. Den ovannämnda skriften »Om ålderdomlig medicin« harmonierar exempelvis väl med empirikernas ståndpunkter. Den argumenterar för att medicinens utveckling inte styrs av spekulationer och teoribyggande, utan av praktiska erfarenheter som hur sjuka förbättras eller försämrats av olika slags diet.

Så uppstod Corpus Hippocraticum, som följaktligen innehåller arbeten från ett vitt tidsspänn [12]. En grov skattning är att det rör sig om 400–100 f Kr.

Därmed skapades också förutsättningar för en lärd exegetisk sekundärlitteratur; något som fortsatte i Rom – den stad som efterträdde Alexandria som medicinskt lärdomscenter – och på 100-talet e Kr tillkom den första kommenterade editionen av Corpus Hippocraticum [12].

Hippokrates hade gudomliga anor

Hippokrates blev med tiden inte bara ett stort namn och förebild för läkare, utan kom också att framstå som sinnebild för en moraliskt och intellektuellt högtstående människa över huvud [15]. Han gavs tillnamnet Filalethes – Sanningsälskaren [14].

Som ett uttryck för denna idealisering uppstod en legendbildning, som vi känner från s k pseudoepigrafiska skrifter, vilka tillfördes Corpus Hippocraticum, och särskilda Hippokratesbiografier [16, 17].

Legendernas Hippokrates hade gudomliga anor – på fädernet gick de tillbaka till läkarguden Asklepios och på modernt till Herakles.

Hippokrates' stora människokännedom

Särskilt två legender visar hans djup och mångsidighet. I dessa framstår han, för att använda en anakronistisk term i sammanhanget, som en god psykiater. Han botade den makedonske kungen Perdikkas, som höll på att tyna bort. Hippokrates förstod att kungen egentligen inte var kroppsligt sjuk, utan kärlekskrank, hetsad av tillbakahållen åtrå efter sin avlidne faders älskarinna. Sedan Hippokrates talat med älskarinnan och fungerat som ett slags postillon d'amour kunde kärleken fritt komma till uttryck.

Den andra legenden har en mindre folkloristisk prägel. Den förtäljer hur Hippokrates tog sig an naturfilosofen Demokritos – mannen bakom den första atomteorin – på begäran av dennes landsmän från staden Abdera. Man oroade sig för filosofens andliga hälsa, ty han bara skrattade åt sina landsmän. Mellan Demokritos och Hippokrates utvecklades sedan en dialog som vi får följa genom en brevväxling.

Demokritos framstår inte som galen för Hippokrates, utan som en vis undantagsmänniska, vilken vänder sig mot sina medmänniskors enfald, särskilt deras oro och fåfänga strävanden att förbättra sina materiella omständigheter. Hippokrates själv, däremot, intar en mellanposition – lämplig för en läkare – och visar en förståelse för både de vanliga människorna och intelligensaristokraten Demokritos.

Enligt legenderna flydde Hippokrates från Kos sedan han satt eld på biblioteket där – ett symboliskt uttryck för det revolutionära och nydanande i hans gärning. Han förde sedan en ambulerande tillvaro och fick sin grav i staden Larissa.

Hippokrates var vägvisaren i allt gott

Galenos (129–199 e Kr) fullbordade kanoniseringen. För honom var Hippokrates »vägvisaren i allt som är gott« [18]. Men trots denna devota beundran förföll han inte till en blind auktoritetstro, utan nyttjade Hippokrates för sina egna polemiska

»Låt oss börja med Hippokrates' ord som vore de rösten hos en gud« (Galenos)

Hippokrates omgiven av sina elever, enligt en medeltida konstnär. Källa: Meilensteine der Medizin. Herausgegeben von Heinz Schott. Dortmund: Harenberg Verlag, 1996, och Württembergische Landesbibliothek, Stuttgart.

syften. Genom att framställa äldre och samtida läkare enligt schemat för eller mot Hippokrates, och låta sig själv framstå som fullföljaren av en hippokratisk tradition, gav han ökad tyngd åt egna ståndpunkter. Särskilt i de hippokratiska texternas dunkla partier, vilka han tolkade på ett egensinnigt sätt, fann han stöd för sitt eget filosofiska läkarideal, underförstått i titeln till en av hans skrifter, »Den främste läkaren är också filosof«. Med hänvisning till det ovannämnda stycket i »Faidros« menade han till och med att den store Platon hade lärt sig filosofera av Hippokrates [12, 18, 19].

Det finns en Hippokrates för varje tid

Galenos kom att bli den brygga över vilken antikens medicin och den hippokratiska traditionen fördes till medeltiden och en kristen föreställningsvärld. Även om de tidigaste kristna teologerna hade ett fientligt förhållande till mycket i den hedendom de höll på att besegra, gällde detta inte medicin och Hippokrates [15]. Han kunde fortsätta att vara ett vetenskapligt och moraliskt föredöme för läkare.

Så har han förblivit. När Paracelsus (1493–1541) gjorde uppror mot en medeltida medicin i vilken Galenos' läror stelnat till dogmer, gjorde han det – paradoxalt nog – med stöd i sin egen Hippokratesbild, som han befriade från Galenos' uttolkningar. På tröskeln till vår egen tid sökte den franske filologen och läkaren Maximilien Paul Émile Littré (1801–1881) på motsvarande sätt stöd i Hippokrates [12]. Han gav ut den första moderna editionen av Corpus Hippocraticum, som han översatte till franska med den uttalade målsättningen att den skulle vara ett stöd för praktiskt utövande läkare. Som medlem i filosofen Auguste Comptes positivistiska krets anslöt han sig till ett radikalt empiristiskt vetenskapsideal.

Den Hippokrates som Paracelsus och Littré hyllade likna-

de sannolikt i mycket de gamla empirikernas förebild. Det finns en Hippokrates för varje tid.

Hippokrates spelar alltjämt en roll

Må vara att vi slutat åberopa honom som vetenskaplig auktoritet. Men alltjämt spelar han en roll – inte minst i etiska diskussioner. Här kan nämnas »Eden« med dess betoning av den överordnade principen att läkaren skall utöva sitt yrke endast för att hjälpa sina patienter, att han skall skydda livet och sina patienters integritet [20]. Men även andra aspekter av de hippokratiska skrifterna kan nämnas i sammanhanget: de patientnära fallbeskrivningarna i »Epidemierna« och »Prognostikon«, livsvisdomen i de kärnfulla sentenserna i »Aforismer« och inte minst den klarsynta övertygelsen att sjukdomar är naturliga fenomen – inte gudarnas straff – vilken genomsyrar hela Corpus Hippocraticum; allt detta påminner oss om en historisk utvecklingslinje mellan antikens och vår tids medicin. En påminnelse som förhoppningsvis kan bidra till att höja den professionella självkänslan hos läkare och i förlängningen också tjäna som ett incitament till att värna yrkets integritet.

Hippokrates – eller rättare, den mytiske gestalten med detta namn – är alltjämt en meningsfull symbol för läkaryrket. Han är medicinens fader.

Referenser

1. Celsus. De medecina. Loeb Classical Library. Cambridge (MA): Harvard University Press, 1996.
2. Plinius. Natural history (29,2). In: Longrigg J. Greek medicine. From the heroic to the hellenistic age. A source book. London: Duckworth, 1998.
3. Jones WHS. General introduction. In: Hippocrates I. Loeb Classical Library. Cambridge (MA): Harvard University press, (1923) 1984.
4. Potter P. Introduction. In: Hippocrates V. Loeb Classical Library. Cambridge (MA): Harvard University Press, 1988.
5. Hippocrates I–VIII. Loeb Classical Library. Cambridge (MA): Harvard University Press, 1984–1995.
6. Edelstein L. The genuine works of Hippocrates. In: Temkin O, Temkin CL, eds. Ancient medicine. Selected papers of Ludwig Edelstein. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, (1967) 1987.
7. Lloyd GER. The hippocratic question. In: Methods and problems in greek science. Selected papers. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
8. Platon. Protagoras. Platons skrifter, andra delen. Svensk tolkning av Claes Lindskog. Stockholm: Hugo Gebers förlag, 1921.
9. Platon. Faidros. Platons skrifter, första delen. Svensk tolkning av Claes Lindskog. Stockholm: Hugo Gebers förlag, 1920.
10. Aristoteles. Politiken. Partille: Åströms förlag, 1993.
11. Jones WHJ. The medical writing of Anonymus Londinensis. Cambridge: Cambridge University Press, 1947.
12. Smith WD. The hippocratic tradition. Ithaca, London: Cornell University Press, 1979.
13. Fraser PM. Ptolemaic Alexandria. Oxford: Oxford University Press, 1972.
14. von Staden H. Herophilus. The art of medicine in early Alexandria. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
15. Temkin O. Hippocrates in a world of pagans and christians. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 1991.
16. Smith WD. Hippocrates. Pseudepigraphic writings. Leiden: EJ Brill, 1990.
17. Pinault JR. Hippocratic lives and legends. Leiden: EJ Brill, 1992.
18. Lloyd GER. Galen on hellenistics and hippocrateans: contemporary battles and past authorities. In: Methods and problems in greek science. Selected papers. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
19. Galen. The best doctor is also a philosopher. In: Galen. Selected works. A new translation by PN Singer. Oxford, New York: Oxford University Press, 1997.
20. Sjöstrand L. Hippokrates' etik ger vägledning än idag. Läkartidningen 1998; 95: 1303-06.

Särtryck ur Läkartidningen

TILLVÄXTFAKTORER

Alla kroppens celler reagerar på olika signalämnen i omgivningen. De kallas tillväxtfaktorer. 12 artiklar speglar forskning och tillämpning. 56 sidor. 90 kr.

MISSÖDEN, MISSTAG, MISSBRUK

Hur löser man konflikter vid missöden i vården? 21 artiklar om problemläkare, läkarproblem, ansvarsfrågor och patientförsäkring. 80 sidor. 75 kr.

VÅLD OCH AGGRESSIVITET

Våldet möter läkare på skilda nivåer inom vården. Det kan också drabba dem själva. 26 artiklar ger ett brett perspektiv på våld och aggressivitet. 84 sidor. 95 kr.

ENLIGT MIN ERFARENHET

32 korta, praktiskt inriktade artiklar med anknytning till vårdens vardag. Diagnostik, terapi, exempel på prevention och ledningsfrågor. 48 sidor. 55 kr.

LUNGCANCER

Kunskaperna om lungcancers biologi har ökat väsentligt på senare år, vilket innebär nya möjligheter för både prevention och behandling. Kombinationen av flera terapeutiska principer innebär bot, eller lindring, för fler patienter. Sex artiklar ger överblick över möjligheter och begränsningar med dagens terapimetoder. 36 sidor. 60 kr.

Härmed beställs

..... ex Tillväxtfaktorer

..... ex Missöden, misstag, missbruk

..... ex Våld och aggressivitet

..... ex Lungcancer

..... ex Enligt min erfarenhet

Namn

Adress

Läkartidningen, Box 5603, 114 86 Stockholm.

Fax: 08 - 20 76 19, E-post: redaktionen@lakartidningen.se